

Ödeshögs kommun
Miljö- och byggnämnden
599 80 Ödeshög

Föreningen Rättvis Vind i Hålaveden
att Britt-Marie Johansson
Åby Henningsborg
599 94 Ödeshög

Vad vill Länsstyrelsen med Hålaveden?

Föreningen Rättvis Vind i Hålaveden har översänt en skrivelse till Länsstyrelsen som gäller Hålaveden och dess skyddsvärden i form av natur- och kulturmiljöer mm. Skrivelse med liknande frågor har tidigare skickats av Ödeshögs kommun. Bakgrunden är att Hålavedens bevarandevärden och potential för bland annat ekoturism tidigare har uppmärksammats av Länsstyrelsen och andra myndigheter men att ni under senare tid inte anser er ha fått några tydliga besked om områdets skyddsstatus. Sammanfattningsvis vill ni ha svar på följande;

- Hur går det med arbetet att få Hålaveden förklarad som riksintresse för natur- och kulturmiljövård?
- Hur tänker Länsstyrelsen tillämpa den europeiska landskapskonventionen?
- Vilka åtgärder tänker Länsstyrelsen vidta för att skydda Hålaveden och Vättern mot framtida exploateringar?

Länsstyrelsen besvarar frågorna i denna skrivelse.

Hålaveden - bakgrund och förutsättningar

Hålaveden utgör de södra delarna av Ödeshögs kommun. Det avgränsas i norr av E4 och i väster av Vättern. I söder och öster fortsätter området utanför kommunens gränser. Området är högt beläget, till stora delar över högsta kustlinjen. Det finns en stor topografisk variation inom området med många markerade höjdparter. De högsta höjderna ligger mer än 150 meter över Vätterns yta men de relativa höjdskillnaderna är vanligtvis mindre än 30 meter. Hålaveden domineras av skog med en mängd inslag av insprängda mindre jordbruksenheter med åker och betesmarker. Inslagen av jordbruksmark är störst i den västra delen. Området är känt för sitt mosaikartade landskap och för att hysa mycket välbevarade natur- och kulturmiljöer, framförallt i form av odlingslandskap med ålderdomliga strukturer. Även många skogsmiljöer med höga bevarandevärden förekommer. Med undantag av några mindre tätorter (Trehörna och

Boet) samt en del utspridda mindre byar och gårdar är området förhållandevis oexploaterat.

Den västra delen av området är av riksintresse för turism och rörligt friluftsliv enligt 4 kap 2§ miljöbalken, ”Vättern med öar och stränder. Riksintresseskyddet innebär att området i sin helhet ska bevaras på grund av sina natur- och kulturvärden och att turismens och friluftslivets intressen särskilt ska beaktas vid bedömning av exploateringsföretag. I anslutning till Vättern finns också vissa områden som är av riksintresse för naturvärden enligt 3 kap 6 § miljöbalken på grund av dess mycket höga naturvärden knutna till odlingslandskap och olika typer av skog. Formellt skyddade områden finns i form av ett antal naturreservat, natura 2000-områden och biotopskydd. För kulturmiljöerna finns i kulturminneslagen ett generellt lagskydd för fasta fornlämningar men i övrigt inget särskilt beslutat skydd.

Hålatedens bevarandevärda miljöer är dokumenterade i en mängd olika inventeringar av både natur- och kulturmiljövärden. Av dessa inventeringar kan särskilt nämnas:

- Ängs och betesmarksinventeringen 1986-1992 och 2002-2004.
- Inventering av Östra Vätternbranterna från 1987
- Länsstyrelsens Projekt Hålateden 1996-1999. Syftet var att utreda Hålatedens bevarandevärden (natur och kulturvärden). I projektet ingick bland annat: inventering - hamlade träd, småvatten, dagfjärilarter, kulturhistoriska inventeringar - kulturlämningar, fornlämningar, ortsnamn?, fotografering (för detaljerad beskrivning se bilaga).

I samband med Banverkets förstudiearbete om Götalandsbanan 2009 -2010 gjordes ett försök till helhetsbedömning av Hålatedens bevarandevärden och i dessa utredningar konstaterades att området i ett landskapsperspektiv hyser mycket stora bevarandevärden. Förstudiens slutsatser var därför att Hålateden är ett av de områden utredningssträckan som på grund av sina bevarandevärden (i allt väsentligt) helt bör undantas från exploatering i form av den nya snabbjärnvägen mellan Linköping och Borås (Götalandsbanan).

Länsstyrelsen har i flera tidigare planerings sammanhang påpekat att Hålateden utgör ett landskap med mycket höga natur-, kultur- och upplevelsevärden som är viktiga att värna och lyfta fram i den fysiska planeringen.

Frågan om riksintessförklaring

Att vissa områden beslutas som riksintresse innebär ett anspråk från staten att området i samband med planering och andra beslut som rör ändrad markanvändning och byggande långsiktigt ska bevaras för det syfte som riksintresseutpekandet grundar sig på. Bestämmelserna om riksintressen i miljöbalken kapitel är bindande för myndigheter och kommuner och innebär att riksintresset måste prioriteras vid avvägningar mellan olika konkurrerande intressen (Undantag gäller om det motstående intresset också är av riksintresse, då sker istället en avvägning mot dessa värden). Däremot har reglerna om riksintressen inte någon direkt rättsverkan mot enskilda markägare, såsom t ex ett natur-

reservat eller lagskyddet för fornlämningar har. Riksintresset innebär inte heller att all förändring inom området måste förbjudas till förmån för skyddsintresset utan förändringar i form av t ex olika slags exploateringar kan tillåtas så länge de inte hotar områdets långsiktiga bevarande (så kallad påtaglig skada). När ett område har utpekats som riksintresse innebär det också att Länsstyrelsen inom ramen för sin tillsyn över kommunens beslut om planer mm enligt plan- och bygglagen ska verka för och kontrollera att reglerna om riksintressen följs.

Vilka områden som ska anses vara riksintresse enligt 3 kap miljöbalken beslutas av den centrala statliga myndighet som ansvarar för respektive fråga - riksintressen för naturvård av Naturvårdsverket och riksintressen för kulturmiljövård av Riksantikvarieämbetet. Boverket har till uppgift att samordna arbetet med riksintressen i landet.

Enligt 4§ i miljöbalkens förordning om hushållning med mark- och vattenområden (1998:896) hör det till Länsstyrelsens uppgifter att, om man anser att så är fallet, underrätta det ansvariga centrala verket och Boverket om att ett riksintresse av ett visst slag bör utpekas.

Länsstyrelsen har tidigare gjort förberedande utredningsarbete för att klarlägga om det är lämpligt att föreslå Hålaveden som nytt riksintresse för natur- och kulturmiljövård (se projekt Hålaveden), arbetet har på grund av resursbrist och andra prioriteringar avstannat. För närvarande pågår en översyn av riksintressen för kulturmiljövården, men i det arbetet är det inte aktuellt att arbeta vidare med Hålavedan, utan det är istället en översyn av befintliga riksintresseområden för kulturmiljövården som är prioriterat.

Länsstyrelsen bedömer idag att frågan om att påbörja ett arbete med att riksintresseförklara Hålaveden inte är aktuellt och prioriterat. Något slutligt ställningstagande till om Hålaveden någon gång ska föreslås som riksintresse har dock Länsstyrelsen inte gjort. 2009 bedömde Länsstyrelsen, utifrån de inventeringar som gjorts i Projekt Hålaveden, att området hade riksintressanta värden och dessa värden finns sannolikt kvar i samma omfattning även idag.

Övriga styrmedel för att säkerställa en lämplig utveckling är genom den fysiska planeringen och då främst översiktsplaneringen, ekonomiska stöd i form av EU:s miljöstöd till jordbruket i bygden. Det finns även delområden i Hålaveden som kan motivera att Länsstyrelsen arbetar med skyddsinstrumentet naturreservat. Ett eventuellt skyddsarbete sker i så fall i dialog med markägare/brukare.

Europeiska landskapskonventionen

I november 2010 beslutade regeringen att för Sveriges del ratificera den europeiska landskapskonventionen. Konventionen syftar till att erkänna och slå vakt om betydelsen av det omgivande landskapet genom ett förbättrat skydd, planering och förvaltning av landskapet. En viktig del av landskapskonventionen är också att ge människorna som lever i ett landskap rätt till insyn och påverkan på denna planering och förvaltning.

Regeringen har uppdragit åt Riksantikvarieämbetet att i samverkan med berörda myndigheter initiera ett utvecklingsarbete med konventionens tillämpning i Sverige. Ett

resultat av detta uppdrag har blivit bland annat att en nationell samordningsgrupp för hantering av landskapskonventionen har etablerats. Gruppen består av Riksantikvarieämbetet, Boverket, Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen, Jordbruksverket, Tillväxtverket och Trafikverket. Även representanter för Länsstyrelserna ingår i denna grupp.

Tillämpningen av europeiska landskapskonventionen (ELC) ska i stort sett skötas inom ramen för varje myndighets ordinarie uppdrag samt vid myndighetsutövning enligt olika regelverk. Några av Länsstyrelsens grundläggande uppdrag är att verka för att nationella mål får genomslag i länet samt att utifrån ett statligt helhetsperspektiv arbeta sektorsövergripande inom myndighetens ansvarsområde. Vi bedömer att tillämpningen av landskapskonventionen faller mycket väl in i detta uppdrag. Vid planering och beslut som rör landskapet finns en rad olika regelverk som styr myndigheternas arbete och som är användbara som instrument för att tillämpa ELC. Några viktiga sådana regelverk är bland annat den kommunala planeringen, särskilt översiktsplaneringen, enligt plan- och bygglagen samt Miljöbalkens bestämmelser om miljökonsekvensbeskrivningar och miljöbedömningar. I både dessa regelverk betonas vikten av helhetstänkande och de berörda medborgarnas insyn och delaktighet i planeringen. Länsstyrelsen har till uppgift att stödja kommuner och andra aktörer med kunskapsunderlag och råd vid tillämpning av dessa regelverk.

Länsstyrelsen har inget särskilt upprättat dokument om hur ELC ska hanteras utan detta kommer att ske successivt inom ramen för vår löpande verksamhet med kunskapsöverföring och ärendehantering.

Övriga insatser i Hålaveden

I kraft av ett särdeles varierat landskap med betydande inslag av beteshävdade miljöer med mycket höga naturvärden anser Länsstyrelsen dels att det är angeläget att säkra förutsättningarna för fortsatt jordbruksnäring med betesdjur och dels att förutsättningarna för diversifierad lantbruksverksamhet som t ex besöks- och ekoturism inte försämras. I bygden finns goda exempel på välutvecklad turism kopplad till odlingslandskapet och till rofyllda miljöer. För att sysselsättningspotentialen i dessa verksamheter inte ska skadas behöver landskapets karaktär i allt väsentligt bevaras.

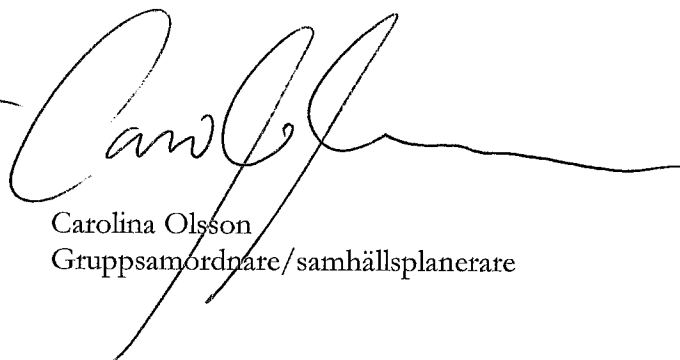
Sammanfattning

Våra tidigare bedömningar om Hålavedens bevarandevärda natur- och kulturmiljöer kvarstår. För närvarande är det inte aktuellt och prioriterat att föreslå området som riksintresse men det kan komma att beaktas vid framtida översyner. Frågan om Hålavedens fortsatta utveckling är viktig att hantera i den kommunala planeringen likaväl som i samband med fortlöpande landskapsförvaltning.

I handläggningen av detta ärende har förutom undertecknade deltagit länsarkitekt Jan Persson, byrådirektör Maria Taberman vid Naturvårdsenheten, lantbrukskonsulent Anders Eliasson samt länsantikvarie Jan Eriksson.

Magnus Holgersson
Länsråd

Carolina Olsson
Gruppsamordnare/samhällsplanerare

Bilaga:

Beskrivning av projektet Hålaveden 2009-09-17

Kopia till:

Ödeshögs kommun, kommunstyrelsen

Länsledningen

NVE

LBE

KSE

Hålavedsprojektet

Inledning

Hålaveden ligger i sydvästra delen av Östergötland. Hålaveden - *den mörka skogen* - utmed Vättern, i vilka Ödeshögs och Stora Åby socknars skogsbygder ingår. Även delar av norra Småland i Jönköpings län ingår i Hålaveden, men det nu aktuella området utgör skogsbygderna inom Östergötlands län. Namnet Hålaveden är känt sedan medeltiden, från 1300-1400-talen. Bygden är förhållandevis sent koloniserad, vilket både namn och lämningar vittnar om, men det finns naturligtvis äldre lämningar.

Bakgrund

I samband med ängs- och hagmarksinventeringen som skedde i slutet av 1980-talet, framstod Hålaveden som ett mycket speciellt område med sina mycket höga natur- och kulturvärden i form av fina naturbeten och små odlingsmarker inne i skogarna. Området verkade vara unikt i Sverige och bedömdes redan då kunna vara ett blivande riksintresse såväl från kulturmiljösynpunkt som från naturvårdsynpunkt.

För att ta reda på om det förhöll sig så, startade *Projektet Hålaveden*, som ett samarbetsprojekt mellan dåvarande miljövårdsenheten och kulturmiljöenheterna, numera naturvårdsenheten som kultur- och samhällsbyggnadsenheten. Medel till projektet har bl.a. erhållits från Riksantikvarieämbetet i Stockholm.

För att överhuvudtaget kunna få en överblick över området begränsades Hålaveden till att utgöra endast Ödeshögs och Stora Åbys socknars skogsbygder, mellan Vättern i väster till Lysings Häradsallmanningen i öster, från slätten i norr till Smålandsgränsen i söder. Sammanlagt ingick i området 159 hemman, som utgjorde allt ifrån en gård till flera gårdar i en by.

Insamling av tidigare känt material och exerpiering av gamla kartor

Som en grund att stå på insamlades allt material som Länsstyrelsen hade. Det gällde ängs- och hagmarksinventeringen, fornlämningsregistret, natur- och kulturmiljövårdsprogrammen, riksintressebeskrivningar. Som hjälp till detta hade Länsstyrelsen en ALU-anställd, som skrev in allt material digitalt.

Som ett led i insamlingen gjordes också en genomgång av allt det gamla kartmaterialet som finns på Lantmäteriet i Linköping. De kartor som finns för varje hemman har också antecknats i materialet.

Inventering - hamlade träd, småvatten, dagfjärilarter

I Hålaveden odlingslandskap finns drygt 3500 småbiotoper. I samband med inventeringarna som skedde i fält sommaren 1995, har det visat sig att det finns 1517 hamlade träd, 815 st småvatten samt 1023 små våtmarker. Det biotoprikaste hemmanet är Hårstorp. Även en stor mängd dagfjärilarter, närmare 2/3 av alla Östergötlands dagfjärilarter, finns i Hålaveden. Inom de fem hemmanen som undersöktes 1996 påträffades 54 arter. Inventeringen styrker ytterligare uppfattningen om att bygden hyser en stor biologisk mångfald.

Studiecirkelar tillsammans med Vuxenskolan

Ju mer material och kunskap som insamlades desto mer insåg Länsstyrelsen att en enorm potential finns och fanns att hämta hos de boende i bygden. Det gjorde att Vuxenskolan i Ödeshög kontaktades. Vid ett möte i Boet mellan Vuxenskolan, Länsstyrelsen och boende i Hålaveden presenterades projektet. Vid detta möte framlades önskemål om att kunna få ta del av Hålavedsbygdens odlingshistoria och av den kunskap som fanns hos de boende. Ett 15-tal studiecirkelar bildades om hembygden. Till sin hjälp sammanställde Länsstyrelsen ett antal frågelistor som studiecirkelarna samlades runt. Vuxenskolan hjälpte till att samla in materialet som sedan har ställts till Länsstyrelsens förfogande. Cirkelarna fortsatte att träffas 1996, 1997 och 1998. Ett mycket fint och intressant material har kommit fram och är tänkt att ingå som en del i Hålavedsbygdens historiska helhet, samt kunna användas som underlag till det beslut avseende det riksintresse som Länsstyrelsen önskar bilda.

Fotografering

I samband med fältbesiktningar i området kunde det konstateras att ett stort antal värdefulla och kulturhistoriskt intressanta byggnader finns i Hålaveden. Det resulterade i att två ALU-anslagna i Länsstyrelsens regi 1996 fotograferade alla byggnader, utom sportstugor, modernare villor och sådana där ägaren inte ville att deras hus fotograferades. Sammanlagt togs 5614 bilder. Byggnaderna finns både på dia-bilder men är även inlagda på CD-skivor. Materialet är tänkt att på sikt bearbetas av Östergötlands Länsmuseum.

Kulturhistoriska inventeringar - kulturlämningar, fornlämningar, smånamn

Vid genomgången av de historiska kartorna visade det sig att Laga skiftet under 1800-talet hade relativt lite inflytande i landskapet. Byarna var små vilket innebar att omarronderingar av ägorna kunde ske utan att så många gårdar behövde flyttas. Ca 25 % av gårdarna flyttades vilket kan jämföras med Östgötaslättnens 75%. Ensamgårdar är en vanlig förekomst i denna bygd.

Som nämnts tidigare innehåller området stora arealer värdefulla ängs- och hagmarker. Erfarenheten sedan tidigare var att gårdar och byar med fina naturbetesmarker ofta innehåller många andra värdefulla odlingselement. Tyvärr är området dåligt inventerat både vad gäller fornlämningar, men även när det gäller andra kulturhistoriska lämningar. Länsstyrelsen avsatte därför medel för att inventera delar av området från kulturhistorisk- och fornlämnings-synpunkt.

Inför inventeringen som skedde 1998 och som fortsatte under 1999 av Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Öst (RAÅ UV Öst) gjordes en genomgång tillsammans med Länsstyrelsen om vilka hemman man skulle börja med. Dels är området stort, dels är det många hemman. Grundtanken var att få en jämn och representativ spridning inom Hålaveden, kunna se om det fanns några skillnader inom Stora Åby och Ödeshögs socknar, se

om de hemman, som hade ålderdomliga namn och som kunde tänkas ha forntida ursprung innehöll förhistoriska lämningar, man även titta på fastigheternas storlek och de topografiska lägena.

De första hemman som inventerades 1998 var Tingstad, Månsabola och lilla Morlejan i Stora Åby socken och Rödebol i Ödeshögs socken.

Några exempel redovisas här i korthet. I Tingstad, som nämns första gången i skrift 1397, påträffades en överväldigande mängd små åkerytor från 1700-talet eller möjligen tidigare, dvs. fossil åkermark, sammanlagt 17 st områden. Av 27 lämningar utgör 20 st fasta fornlämningar, inklusive de fossila åkrarna, en varggrop, torplämningar, därtill 27 andra lämningar såsom grindstolpar, torp, jordkällare m.m. som är av intresse för Tingstads kulturhistoria. Sammanlagt antecknades 59 nummer.

Rödebol nämns första gången 1550 som kronotorp. Brahesläkten ägde det innan det överläts till kronan. Området ger inget förhistoriskt intryck och det som antecknades efter inventeringen var ett antal fossila åkrar som klassats som fasta fornlämningar. Sammanlagt registrerades 30 nummer, bl.a. grindstolpar, jordkällare och andra övergivna åkrar.

Månsabola nämns första gången i skrift 1577 *Månssaboll*. Fastigheten är en plats med lång kulturhistorisk kontinuitet, där människor från förhistorisk tid och framåt vistats för längre eller kortare perioder. Här finns bl.a. gravfält, lösfynd av flintpilspets och stenyxa förutom fossil åkermark, torplämningar, stengärdesgård, m.m. Sammanlagt har antecknats 13 nummer.

Lilla Morlejan (Lilla Morlegan eller Lilla Morliden) nämns första gången i skrift 1544, *Morgenlögh, Lilla Morlögan* (1577). Vid inventeringen antecknades ett gravfält, gravar samt fossil åkermark, vattenhål och torplämningar, en av torplämningarna var registrerad sedan tidigare. Sammanlagt registrerades 13 nummer. Sammanfattningsvis kunde det konstateras att inägomarken hyser spår av både förhistorien och medeltiden och här finns också möjlighet att studera välbevarade lämningar från olika tidsperioder. (Hålaveden del 1. Arkeologisk och kulturhistorisk inventering, Rapport UV Öst 1999:6).

Ytterliggare gårdar och hemman inventerades och sammanlagt har 9 hemman inventerats såväl från kulturhistorisk-, fornlämnings- som bebyggelsesynpunkt. Samliga 9 hemman finns redovisade i dels bebyggelsrapporter sammanställda av Östergötlands länsmuseum, dels i kulturhistoriska- och fornlämningsrapporter, sammanställda av RAÄ UV Öst.

Det material som idag finns tillgängligt är dock inte likvärdigt för samtliga hemman. En del byar/gårdar har specialstuderats som ovan nämnda, andra har varit föremål för specialstudier i form av C-uppsatser vid Linköpings Universitet, se nedan, och som nämnts ovan har Länsstyrelsen och Studieförbundet Vuxenskolan behandlat byar och gårdar från ett kulturhistoriskt och etnologiskt perspektiv.

Som ett led i den kulturhistoriska inventeringen har också insamling skett av smånamnen inom hemmanen. Till hjälp har Länsstyrelsen haft dels Torsten Anderssons inventering i Ödeshögs socken, dels genom Anna Sunneteg, barnfödd i trakten. Genom ett idogt arbete med att begära in uppgifter, som markerades på dagens ekonomiska karta, samt intervjuer med personer boende i Hålaveden har hon fått in ett mycket värdefullt material. Tanken är att kunna jämföra

namnen, som används idag, med dem som finns antecknade på t.ex. de historiska kartorna och se om namnet fortfarande lever kvar, kanske efter 200 år. Förändringar av namnen visar också om markanvändningen har förändrats osv.

Linköpings Universitet – uppsatser

En som har stöttat Länsstyrelsen i arbete har varit och är Fil.dr. Kalle Bäck vid Linköpings Universitet, Institutionen för Tema Det kulturella arvet – natur- och kulturmiljötolkning. Han har intresserat sig för Länsstyrelsens arbete och haft med sig studenter på seminarieresor i Hålaveden. Dessutom har ett 20-tal C-uppsatser skrivits med Hålaveden som tema. Bl.a. kan nämnas uppsatser om vägsystemen, missionshusen, laga skiftet, om barnadödlighet, skolväsendet, läsvanor, emigration, geometriska jordeboken, julfirandet, affärsrörelser, brottsligheten, konst-arkitektur, gästgiveri- och skjutsväsendet, Per Brahe d.y.

Föredrag

Under alla år som projektet har pågått har också ett antal föredrag hållits. Bl.a. har Kalle Bäck hållit minst två föredrag, men föredrag har även hållits av representanter för Rikantikvarie-ämbetet i Linköping och Länsmuseum, Torsten Andersson har talat två gånger om namnen och dess betydelse, föredrag har hållits om resultatet av smånamnsinventeringen, om fornlämningar, om hamlade träd, om byggnadsdetaljer på hus i Hålaveden, bildvisning har skett med diabilerna på husen, några av Kalle Bäck's studenter har presenterat sina C-uppsatser. Föredragen, som varit mycket uppskattade och dragit en stor mängd lyssnare, har skett i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan och Länsstyrelsen.

Natura 2000 m.m.

Inom Hålaveden har såväl Natura 2000-områden som naturreservat inrättats. Närmare presentationer av dessa kommer att ingå i riksintresseanalysen.

Projektets fortsättning och mål

Projektet skall utmynna i en kunskapsbas för att kunna sätta in Hålaveden i ett nationellt och europeiskt sammanhang, samt genom kunskapsinsamlingen och kunskapsspridningen kunna bidra till bygdens bevarande och utveckling.

Målet är att kunna presentera en detaljerad rapport där området är kartlagt och därigenom skapa ett intresse för bygden både för dem som bor i området men även för utsocknes.

Materialet kommer också att användas i den riksintressebeskrivning som Länsstyrelsen ämnar påbörja under hösten 2009 inför det planerade riksintresset.

Carin Claréus
Bitr. länsantikvarie